

המאבק על העברית בתקופת המנדט היה צמוד משחשבונו

עיריית ת"א החזירה לתושבים פניות שלא נכתבו בעברית וביאליק זעם לשמוע שפות זרות. למרות זאת, מחקר מראה ששלטי הרחוב, התפריטים ואפילו חיים ויצמן הסגירו מציאות מורכבת הרבה יותר

עופר אדרת 27.02.2015 16:02

ב-1906, זמן קצר אחרי שעלה לארץ ישראל, כתב דוד בן גוריון מכתב נרגש לאביו מפתח תקווה: "התחייה העברית הנה הנה! השלטים העבריים שבכל חנות, הדיבור העברי בחוצות, בבתי המסחר וברסטורנטים, ניצני התחייה! לא, כאן אי אפשר לפקפק, אי אפשר שלא להאמין! כל מי שעינים לו רואה בחוש, וכל מי שלב לו, לב רגש, חש ומרגיש את פרחי האביב".

בן גוריון, שהיה אז בן 20, ראה בתחיית השפה העברית את אחד הסימנים החשובים שמבשרים את התחייה הלאומית בארץ ישראל. היום, כמעט 110 שנים לאחר מכן, ייתכן כי ההתלהבות שאחזה אז במי שלימים היה לראש הממשלה הראשון של ישראל היתה מוקדמת ומוגזמת.

פרופ' זהר שביט מאוניברסיטת תל אביב, חוקרת התרבות הישראלית, אומרת כי החזון של הפיכת העברית לשפה הלאומית הבלעדית של היישוב היהודי החדש בארץ ישראל מומש רק באופן חלקי. המציאות בשטח, לדבריה, היתה שונה ממנו באופן ניכר. "בצד המעמד הרם שניתן ללשון העברית, היא נאבקה במשך כל שנות המנדט על מקומה ועל מעמדה, ולא הצליחה לכבוש לעצמה בכורה, ובוודאי לא בלעדיות ביישוב היהודי במשך כל ימי המנדט", הסבירה.

בצד ההתפעמות מתחיית העברית היא מצאה לא מעט זיכרונות שמתארים עד כמה היתה שכיחה האינטראקציה עם שפות אחרות כמו ערבית, לדינו, צרפתית, גרמנית, רוסית ובעיקר יידיש. בשנים האחרונות עסוקה שביט במחקר מקיף וראשון מסוגו שבוחן את המפה הלשונית של החברה היהודית בארץ ישראל מסוף השלטון העותמאני ועד השנים הראשונות לאחר קום המדינה. את ממצאיו המסקרנים היא תציג בכנס "לשון בונה אומה?" שיקיימו במשותף אוניברסיטת תל אביב, האוניברסיטה העברית ומכון בן צבי בין 8 ל-10 במארס.

עדויות לקיומה של מציאות מורכבת יותר, שבה היו לעברית מתחרות משמעותיות שאיימו על מקומה כשפה השלטת בארץ, מצאה שביט במקורות שכמעט לא נחקרו עד כה: שלטי רחוב, תפריטים של מסעדות ומודעות על ערבים ספרותיים, הרצאות ומופעים שונים.

"מוסדות היישוב וחלק מהעיריות נתנו לעברית מעמד בלעדי או לפחות מעמד מיוחס במרחב הציבורי, אבל מכל העדויות עולה שלא היתה לעברית בלעדיות בשום תחום", היא אומרת. כך, השילוט ברחובות הערים היה בשפות שונות. בתי העסק, בתי הקפה והמסעדות הציגו שלטים גם ביידיש, בפולנית, בגרמנית ובאנגלית ותפריטי המסעדות היו לא אחת דו-לשוניים. במסעדת קורזו באלנבי 53 בתל אביב הרגישו יוצאי ברלין בבית כשקראו בתפריט כי הם יכולים להזמין Gebäck (עוגיות) לצד kalte Getränke (משקאות קרים). גם בקפה ומסעדה "כהן" בגבעת הרצל לא הזדקקו יוצאי גרמניה למילון כשנתקלו ב-Kartoffel Suppe (מרק תפוחי אדמה) וב-Erbsen Suppe (מרק אפונה).

עדויות לקרב הצמוד שניהלה העברית עם שפות אחרות בארץ ישראל מצאה שביט במנשרים הרבים שהופצו בערי ישראל. כמה מהם פורסמו על ידי "גדוד מגני השפה", שבפנותו לבעלי עסקים כתב:

"ללקוחותיך ענה רק עברית! חשבונותיך נהל אך בעברית! כל מקח וממכר, משא ומתן, נהל אך ורק בשפה העברית!". לצרכנים קראו: "בקש ושאל אך בעברית, ואם לא יבינוך, הקשה את לבך, הסבר פעם ופעמיים עד אשר תקבל את הדרוש לך!".

מנשר אחר, שהופנה לנוסעים בתחבורה ציבורית, קרא להם להתעקש על עברית כשפה שבה יתקשרו עם הנהג. "עברי! בהכנסך למרכבה ולאטו פנה לנהג אך ורק בעברית! אל תענה לנהג, אם שפה אחרת בפיו! בהכנסך למרכבה ולאטו ובצאתך מהם ובשמעך קריאות ושיחות הנהגים בלועזית אל תחשה, העירם על תקלה זו".

גם מוסדות רשמיים, כמו עיריית תל אביב, דחקו בתושבים לדבר עברית – או לפחות להצהיר על כך כלפי חוץ. ב-1931 פרסמה העירייה מנשר "לכל תושבי תל אביב", לקראת מפקד התושבים הכללי שערכו שלטונות המנדט הבריטי. אחת השאלות במפקד מסוג זה היתה איזו שפה דוברים הנשאלים. שביט גילתה כי תושבי העיר התבקשו למעשה לזייף את תוצאות המפקד ולהשיב שהעברית היא שפתם גם אם דיברו שפה אחרת.

"לתשובה מחלטת וברורה בנוגע לשפה העברית כשפת הדיבור של המוני העם בעירנו יש ערך לאומי ומדיני רב", נכתב במנשר. שביט מסבירה כי "היה ברור שאם המשאל אכן ייתן ביטוי לריאליה הלשונית בעיר, לא יהיה לו ערך לאומי".

תושבי העיר שפנו לעירייה בבקשות ובתלונות שונות בשפות שאינן עברית לא נענו. "הרינו להחזיר לה את מכתבה הכתוב גרמנית, בלי עיון בו. אזרח עברי בעיר העברית חייב לפנות אל העירייה בלשון עברית", כתב ד"ר א. רוזנבאום, מנהל מחלקת החינוך, לגברת יונה סילבר מרחוב זכריה 20 בעיר, ב-1941.

"תאר לך את העולה מגרמניה, שנמלט הנה בלי לדעת עברית, ונתקל בתשובה כה אגרסיבית מהרשויות", אומרת שביט. מנגד, לדבריה, "אפשר להבין את הברוטליות של המאבק הזה, כי החזון היה לא קל להגשמה. הוא תבע מהעולים להחליף את השפה שלהם. להחליף את ההווה שלהם. לא פעם אני שואלת את עצמי מה הייתי עושה אילו נאלצתי להמיר את לשוני ואם הייתי מסוגלת לעמוד בכך ומתפעלת מחדש מההרואיות שהיתה כרוכה בכך".

כדי להשלים את התמונה החלה שביט לראיין ישראלים שגדלו בארץ לפני קום המדינה ואחריה. התוצאות חשפו בפניה דור ילידים של דוברים טבעיים של שפת ההורים, שלמדו עברית כשפה זרה. כזו היתה הסופרת רות אלמוג, שנולדה ב-1936 בפתח תקווה להורים יוצאי גרמניה ודיברה עמם רק גרמנית. "בגיל שלוש כבר הלכתי לגן. אני זוכרת שישבתי ובכיתי כי לא הבנתי", אמרה. גם פרופ' אהרון אופנהיימר, שנולד ב-1940 בתל אביב, גדל על ברכי הגרמנית. "אני דיברתי גרמנית", אמר. "ראשית כל דיברנו גרמנית גם כי היתה הסבתא הזקנה אתנו והיא ידעה רק גרמנית. אז לא היה שום טעם לדבר עברית... בגיל חמש הלכתי לגן. בגן למדתי עברית פעם ראשונה".

לא רק אנשים מן היישוב העידו כי עברית לא היתה השפה הטבעית והראשונה עבורם. אפילו מי שעתיד להיות הנשיא הראשון של מדינת ישראל, חיים ויצמן, לא חש בנוח להשתמש בה. בקיץ 1923 הוא הוזמן לנאום בטקס חנוכת ספרייה בירושלים. כששאל אם עליו לדבר עברית או שמא יוכל לשאת את דבריו באנגלית או בצרפתית, נאנח למשמע התשובה. "כשהתברר לו שייאלץ לנאום בעברית לא היה נלהב מכך, בלשון המעטה, ואת רגשותיו הביע בשפה שבה היה לו נוח להביע רגשות – בידיש", אומרת שביט.

כך, בעוד בן גוריון התפעם מנוכחות העברית בחיי היישוב, אחרים חשו תסכול או מפח נפש נוכח המפגש עם לשון הקודש בחיי היומיום. כשחיים נחמן ביאליק ביקר בארץ ב-1909, הוא התפרץ ככעס לדברי הנואמים שבאו לקבל את פניו בחצר מלון על חוף ימה של יפו. "הרושם הראשון, ניתנה האמת להיאמר, לא רושם תחייה הוא. התהלכתי בחוצות הצרים ובמבואות האפלים של יפו. אותו מיעוט יהודי, אותו מראה הגלות. חפצתי להאזין לדיבור העברי, שהנואמים משמיעים אותו מעל הבמה,

ולצערי, שמעתי ברובעים היהודים, בנוה-שלום ונוה צדק, ז'ארגונים רוסי, ספרדי וז'ארגון מעורב בהרבה מלים ערביות. לא שמעתי את צלצול השפה העברית, זולת מפי ילדים בודדים", אמר. הנתונים שמצאה שביט מלמדים אמנם על התחרות הקשה שהיתה לשפה העברית בטרם תפסה את מקומה בחזית, אך אפשר ללמוד מהם גם על מידת הצלחתו של "פרויקט העברית". "המקרה של היישוב היהודי והלשון והתרבות בעברית הוא מקרה מובהק של בניית אומה באמצעות לשונה ותרבותה. אילולא פרויקט העברית שיצר שפה משותפת ותרבות משותפת לעולים לארץ, לא היה אפשר להקים את מדינת ישראל, מפני שלא היתה קהילה החולקת ערכים משותפים ומוכנה לנהל עליהם מאבק קשה גם מבית וגם מחוץ", סיכמה. כשפרופ' שביט נשאלת אם היה סיכוי ממשי לשפות אחרות לתפוס את מקומה של העברית היא משיבה בחיוב. "בהחלט היתה קיימת אפשרות שהיום נדבר גרמנית, ועוד יותר מכך יידיש שהיתה שפת האם של חלק ניכר מהעולים לארץ. אם זה היה קורה היתה עלולה להתלקח כאן מלחמה עדתית, ולא היה נוצר משהו חדש שילכד את כולם וייתן לכולם תחושה שהם שותפים למהפכה".